folklor/edebiyat, cilt:17, sayı:65, 2011/1

1893 ŞİKAGO DÜNYA FUARI'NDA OSMANLI HİPODROMU VE ŞİRKET-İ HAMİDİYE

Ahmet Şamil Gürler*

Giriş

Eğer günümüzde sıkça kullanılan "küreselleşme" kavramı ile ifade edilen olgunun geçmişi araştırılmak isteniyorsa, şüphesiz ilk bakılacak konulardan biri XIX. yüzyılın ortalarından itibaren düzenlenen uluslararası dünya fuarları olmalıdır. Küresel ölçekte düzenlenen bu fuarlara kadar birbirlerini sadece savaş alanları, ticari ve diplomatik ilişkiler veya seyyahların gezi notlarıyla sınırlı olarak tanıyan dünya halkları, bu fuarlarla birlikte artık birbirlerinin kültürlerini, fiziki-antropolojik özelliklerini ve gelişmişlik düzeylerini kitlesel olarak yakından izleme imkânına kavuşmuşlardır.

Osmanlı Devleti de uluslararası nitelikte düzenlenen ilk fuar olan 1851 Londra Sergisi'nden itibaren Avrupa ve Amerika'da düzenlenen büyük fuarlara ilgi göstermiş ve çoğuna geniş ya da sınırlı bir şekilde iştirak etmeye gayret etmiştir.** Uluslararası fuarlarda ülkelerin iktisadi ve kültürel ürünlerini sergiledikleri göz önünde bulundurulacak olursa, Osmanlı Devleti'nin bu fuarlara katılımı ile ilgili olarak yapılacak araştırmalar Türk iktisat ve kültür tarihi çalışmalarına önemli katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte aşağıda yeri geldikçe zikredilecek olan az sayıdaki birkaç araştırmanın dışında Türk tarihçiliğinin konuya pek ilgi gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Oysa, sözü edilen bu fuarların bazıları hakkında ayrıntılı bir biçimde fikir sahibi olmamızı sağlayacak

* Yrd. Doç. Dr., Rize Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

** Osmanlı Devleti'nin katıldığı uluslararası fuarlar için bkz. Önsoy (1983), Germaner (1991)

yeterli miktarda kaynak mevcuttur. Özellikle de bunlar arasında 1893 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Şikago kentinde düzenlenen Kolombus Dünya Fuarı, XIX. yüzyılın en ayrıntılı şekilde belgelendirilmiş sergilerinden biridir. Osmanlı Devleti'nin bu fuara katılımı ile ilgili olarak da gerek Osmanlı arşivi, gerekse dönemin Amerikan kaynaklarında bol miktarda bilgi içeren yazılı ve görsel belge bulunmaktadır.

Bu kaynaklar değerlendirilmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin Şikago Fuarındaki temsili konusu bir bütün olarak incelenebileceği gibi, fuardaki mevcudiyetinin sadece bir yönünü de ayrıntılı olarak ele almak mümkündür. Bu makalede, şimdilik ikinci seçenek tercih edilerek Osmanlı Devleti'nin fuardaki sergisinin bir bölümünü teşkil eden Osmanlı hipodromu ve bu hipodromu organize eden Şirket-i Hamidiye konusu incelenmeye çalışılmıştır. Bu konuya geçmeden önce XIX. Yüzyılın en önemli kültürel olaylarından biri olarak kabul edilen 1893 Kolombus Dünya Fuarı ve Osmanlı Devleti'nin bu fuardaki mevcudiyeti hakkında genel bir bilgi vermek konunun anlaşılması açısından gereklidir.

1893 Şikago Dünya Fuarı ve Osmanlı Devleti'nin İştirâki

XIX. yüzyılda düzenlenen dünya fuarlarını bir anlamda sanayi devrimi ile kapitalizmin bütün ihtişamını gözler önüne seren olaylar ve sanayi devrimini gerçekleştirmiş ya da bu gelişmeye ayak uydurmuş Batılı ülkelerin gövde gösterileri olarak nitelendirmek mümkündür. Hobsbawm (2003:46-47)'ın deyimiyle Kapitalizmin küresel zafer çağı zenginlik ve teknik ilerlemenin şanına adanmış, her biri krallara layık anıtlarla kaplanmış dev uluslararası sergilerle açılmıştır.

Elektriğin keşfi ile sanayi devrimini ileri bir safhaya taşımış bir ülke olarak ABD de Kristof Kolomb'un yeni kıtaya ayak basışının 400. yıl dönümü münasebetiyle organize ettiği "1893 World's Columbian Exposition" ile bu gövde gösterilerinin en ihtişamlısını gerçekleştirmiştir. Ancak ABD'nin bu fuarı organize etmekteki yegâne kaygısının sadece bir gövde gösterisinden ibaret olmadığını da burada belirtmek gerekir. Dünya Kolombus Sergisi açıldığında 1871'de yaşanan büyük Şikago yangınının üzerinden yirmi iki, Amerikan iç savaşının sona ermesinin üzerinden de yirmi sekiz yıl geçmişti. Yeniden yapılanma döneminde sanayi alanındaki hızlı gelişme, kitlesel göçler ve sınıf çatışmaları Amerikan toplumsal yapısını epeyce sarsmıştır. Bu sınıf çatışmalarının keskin bir toplumsal ayrışmaya dönüşmesinden endişe eden dönemin Amerikan siyasi liderleri ile büyük kapitalistleri düzenlenecek büyük bir dünya fuarını bu parçalanmış toplumsal yapılarını bir araya getirecek kültürel bir çimento olarak görmüşlerdir.

Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfinin bir fuarla kutlanması tasarısı ise 1880'lerin başlarında ortaya çıkmış; St. Louis, New York, Washington ve Chicago kentleri bu fuara ev sahipliği yapmak için birbirleriyle yarışmışlardır. Fuarın organizasyonu için en büyük finansal destek Şikago'lu banker Lyman Gage'den geldiği için Fuarın düzenleneceği şehir olarak Şikago seçilmiştir. Fuar alanı Michigan gölü kıyısındaki Jackson Park adlı bir bataklık alandı. Buradaki bataklığın kurutulması ile elde edilen geniş alan üzerinde

neoklasik üslupta inşa edilmiş tamamı beyaz binalardan oluşan yeni bir kent kuruldu. "The White City" olarak adlandırılan bu şehirde yer alan Ziraat, Elektrik, Bahçivanlık, Balıkçılık, Makine, Mamulat, Güzel Sanatlar, Madencilik, Ulaştırma ve Kadınlar binalarının her biri ayrı mimarlar tarafından özenle tasarlandı. Ayrıca, Jackson Park'ta fuara katılan yabancı ülkeler de özgün mimarilerini yansıtan resmi temsilcilik binalarını inşa ettiler. Bu misafirlerin kültürel varlıklarını ve ürünlerini sergiledikleri köyler ise Jackson Park'ın bitişiğinde Midway Pleasance denilen caddenin üzerinde inşa edilmişti.*

Midway Pleasance aslında ırkların tasnif edildiği canlı bir antropoloji müzesi görünümündeydi. Şüphesiz bu tasarının altında XIX. yüzyılın sonlarında Avrupa ve Amerika'da revaçta olan üstün ırk nazariyesini ispatlama ve oryantalist paradigmayı vurgulama niyetleri yatıyordu. Dönemin yazarlarından Danton Snider'a göre Midway'ın düzenlenişi insanlığın kademeli bir ölçeği gibiydi. Alman ve İrlanda köyleri tarafından temsil edilen Töton ve Kelt ırkları Beyaz Şehr'in hemen yanına yerleştirildiler. Bunları sırasıyla İslam dünyası, Batı ve Doğu Asya takip ediyordu. En uzak uçta ise vahşi ırklar, Afrika'nın Dahomey kabileleri ile Kuzey Amerika'nın yerlileri yer alıyordu (Rydell, 1987:64-65).

Dönemin seçkin Amerikalı oryantalistleri ile etnologlarının danışmanlığında gerçekleştirilen Midway projesi ile ABD, aynı zamanda vatandaşlarına geçmişte büyük uygarlıklar yaratan Orta Doğu halkalarının geri kalmışlığı ile kendi ülkelerinin kaydetmiş olduğu gelişmeleri mukayese yoluyla göstermeyi amaçlamıştır.**

Orta Doğu'nun en büyük devleti konumunda bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun da sergiye katılmasının ABD için bu bağlamda ayrı bir önem arzettiği muhakkaktır. Nitekim, 19 Şubat 1891 tarihinde Osmanlı Devleti de fuara davet edilmiştir. Bâbıâlî bu daveti Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ticari ilişkileri artıracağı düşüncesiyle kabul etmiş, sergide Osmanlı Hükümetini resmen temsil etmek üzere İsmail Hakkı Bey ve yardımcılığına da Fahri Bey tayin edilmişlerdir.*** Sergide yer alan Türk köyünün organizasyonu ve inşaat işleri ise İstanbul'da "Sadullah Suhami" ünvanı altında faaliyet gösteren bir şirket adına Robert Levi isimli bir müteahhit tarafından gerçekleştirilmiştir.****

Fuar'da Osmanlı sergisinin vermek istediği mesaj İmparatorluğun Müslüman ama aynı zamanda da modern dünyanın bir üyesi oldu şeklindeydi.***** Bu yüzden, Jackson Park'ta Sultan Ahmet çeşmesinin modernize edilmiş bir tarzında inşa edilen Osmanlı

*Fuarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Badger (1990:122-132), Rydell (1987: 38-71), Muccigrosso (1993), John E. Findling (1994:12-35) 1 Mayıs 1893'te dönemin ABD başkanı Groover Cleveland'ın açılış konuşması ile başlayan ve 30 Ekim 1893 kapanan 1893 Chicago Fuarı'nın büyüklüğü hakkında fikir sahibi olabilmek için şu rakamlara bakmak yeterlidir: Fuar alanında kurulan devasa boyutlardaki Ferris dönme dolabı aynı anda 2000 kişiyi 80 metre yükseklikte tutuyordu. Serginin tümünde teşhir edilen ürün sayısı 65.000, Güzel Sanatlar binasında sergilenen resim ve heykellerin sayısı 9.000, Fuar'ın sona erdiği 30 Ekim 1893 tarihi itibariyle giriş ücretlerinden elde edilen toplam hasılat ise 21.5 milyon dolar idi (Badger 1990: 122-132).

**Orta Doğu ülkelerinin 19. yüzyıldaki Amerikan fuarlarında temsilinde Oryantalist yaklaşımın etkili olduğunu savunan bir araştırma için bkz. Davis (2002: 342-381).

***BOA, BEO, 26/1878, 2 Zilhicce 1309 = 28 Haziran 1892; Şafak (2003: 161-162).

****BOA, BEO, 20/1439, 20 Zilkade 1309 = 16 Haziran 1892.

*****Bu Osmanlı Devleti'nin fuar politikasının esasını oluşturuyordu. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi ve yorumlar için bkz. Deringil (2002: 161), Yıldız (2001: 165).

pavyonunda* İmparatorluğun modernleşme yolunda kaydetmiş olduğu gelişmeler ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Şikago Fuarı hakkında 1893'te kaleme alınmış kitaplardan birinde bu binada yer alan teşhir ürünleri arasında bilimsel ve mekanik aletler ile torpidoların yer aldığı; bunların İmparatorluğun son zamanlarda kaydetmiş olduğu ilerlemenin bir göstergesi olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Bancroft, 1893:909)**

Diğer taraftan Midway Pleasance'daki Türk köyünü organize eden şirketin aynı kaygıyı taşıdığı pek söylenemez. Doğal olarak ticari menfaatlerin ön plana çıktığı; çarşısı, pazarı, lokantası ve tiyatrosuyla tamamen Suriyeli Hıristiyanların ellerinde bulunan (Alkan, 1997: 219) bu bölümde Batılı ziyaretçilerin tahayyülündeki egzotik şark hayatı betimlenmiştir. Özellikle, bu köydeki en ilgi çekici bölümlerden biri olan Türk tiyatrosunda Suriyeli Hıristiyan Araplar tarafından Arapça icra edilen oyunlarda Osmanlı kültürü yerine Orta Doğu Arap kültürü sergilenmiştir.*** Aynı durum aşağıda görüleceği üzere yine Midway'de yer alan Osmanlı at meydanı için de söz konusuydu.

Şirket-i Hamidiye'nin Kuruluşu ve Fuar'daki Faaliyetleri

Fuarda bir at meydanı kurulması önerisi Osmanlı tebasından Raci Efendi adlı Akkâlı bir girişimciden gelmiştir. Raci Efendi doğrudan padişaha hitaben kaleme almış olduğu 12 Ekim 1892 tarihli arizasının girişinde, Osmanlı ülkesinde yetişen Arap atlarıyla hecin develerinin dünyanın her yerinde rağbet gördüğünü ve bu atları yetiştiren Bedevilerin de binicilikte gösterdikleri maharetlerin görülmeye değer olduğundan bahsettikten sonra, kendisinin bu at ve develerin en değerlilerinden kırk, elli kadarını süvarileriyle beraber Şikago Sergisi'nde sergilemeyi tasarladığını bunun için de padişahın adını taşıyan bir şirket kurduğunu belirtmekte ve bunların Beyrut limanından ihracı hususunda padişahtan izin talep etmektedir. Ülkeden hayvan ihracının yasak oluşunun**** bu izne engel teşkil edebileceği hususunu da göz önünde bulunduran Raci Efendi bu atların tamamının ülkeye geri getirilmesi konusunda da kefil gösterebileceğini belirtir.

Bu girişiminin desteklenmesinin padişahın ve Osmanlı Devleti'nin şanını daha da artıracağını belirten Raci Efendi, arizasına Şikago Fuarı'nda "Osmanlı At Meydanı"nın inşa edileceği alanın resmi ile bir de program eklemeyi unutmamıştı. Raci Efendi'nin "Atlar", "Develer", "Biniciler", "Talimler", "Esliha ve Elbise" ve "Bina" başlıkları altında kaleme aldığı "Şikago Sergisinde Osmanlı At Meydanı Programı"na göre müsabakalarda başarı göstermiş, nesebi belli dört ile altı baş arasında kusursuz Arap atı seçilip her birine özel isimler verilecek ve bakımlarını sağlamak için de işinin ehli seyisler istihdam edilecekti. Develer ise Avrupa ve Amerika'da anka gibi "ism-i bî-müsemmâ" hayvanlar olarak tanındığından oldukça fazla ilgi çekecekti. Arap tarzı

*Fuar'daki Osmanlı mimarisi için bkz. Çelik (2004:114-116).

**Tersane-i Âmire'de imal edilen bu ürünlerden bazıları sergide ödül almıştır. Sevinç ve Fazlıoğlu (2000:29).

***Şikago Sergisindeki Osmanlı tiyatrosu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sarıkaya (2006: 66-72).

****II. Abdülhamit döneminde İmparatorlık sınırları dışına Arap atı çıkarmak yasaklanmıştı. 1906 yılında İstanbul ve Halep'e bir seyahat gerçekleştirmiş olan Amerikalı at yetiştiricilerinden Davenport (1909:9) seyahatnâmesinde II. Abdülhamit'in ülkeden Arap atı ihracını yasakladığı bilgisini verirken Sultan'ın İstanbul'u ziyaret eden ABD başkanlarından General Grant'ın Arap atı satın alma talebini geri çevirdiği örneğini vermektedir.

koşumlar giydirilecek olan bu hayvanların en iyilerinden altı tane seçilecek ve küçük bir Arap çocuğunun bunlardan birinin üzerine oturup istediği tarafa yönlendirmesi de hayretleri celp edecekti. At ve develerin seçiminde titiz davranılacağını belirten Raci Efendi sürücüler konusunda da oldukça seçicidir. Fuarda at üzerinde cirit, mızrak ve kılıç oyunları sergileyecek olan bu süvariler yirmi beş -kırk yaşları arasında, sağlam yapılı, yakışıklı ve "ehl-i ırz" Bedevilerden imtihan sonucu belirlenecek, bunlar gidinceye kadar talime mecbur tutulacak, yol masrafları ile ücretleri de sözleşmeye bağlanacaktı.

Arapların at oyunlarında bir nizam ve intizam bulunmadığından sergide icra edilecek oyunlarda hoşa gitmeyecek durumların önüne geçmek için sürücüler sürekli olarak özel hocalar tarafından talimden geçirilecek, ancak bu oyunların Araplara özgü kuralları korunacaktı. Süvariler ile at meydanında istihdam edilecek diğer personelin giysileri ise Batılılar nezdinde oldukça değerli Şam işi ipekli ve sırmalı kumaşlardan imal edilecek, hayvanların koşumları da son derece süslü ve mükellef olacaktı. Süvarilerin oyunlar esnasında taşımaları için de yeterli miktarda Osmanlı ve Amerikan bayrakları hazırlanacaktı. Gösterilerin icra edileceği "Osmanlı At Meydanı" 200 metre uzunluğunda ve 80 metre genişliğindeydi. Bu alan üzerinde dışı ve içi süslü oldukça sağlam ahşap bir bina inşa edilerek üzerine Osmanlı bayrağı çekilecek, giriş kapısının üzerine de padişahın tuğrası ile Osmanlı arması yerleştirilecekti.*

Raci Efendi'nin arizası ile programının kısa bir süre içerisinde II. Abdülhamid tarafından kabul olunduğu anlaşılıyor. Çıkan irâdede Şikago'ya gidecek şirket heyetine süvarilik konusunda maharetli iki zabitin de dahil edilmesi durumunda sergide icra edilecek gösterilerin düzen ve intizam altında cereyan edebileceği belirtilmiştir**. İradenin arkasından Raci Efendi Ticaret ve Nafia Nezareti'ne davet edilerek kendisi ile konunun ayrıntıları görüşülmüştür. Bu görüşmede Raci Efendi, kurduğu şirketin Şikago sergisinde faaliyet gösterebileceğine dair hükümetten tarafına bir buyrultu verilmesi, Suriye ve Beyrut havalisinde at tedariki esnasında mahalli idarecilerin şirkete yardımcı olmaları, toplanacak bu atların naklinde jandarmanın refakati ve gümrükten geçirilmelerinde Beyrut rüsûmat memurlarının kolaylık göstermeleri gibi hususları içeren ek taleplerde bulunmuştur.***

9 Kasım 1892'de toplanan Meclis-i Vükelâ'da Raci Efendi'nin bu talepleri görüşülerek kabul edilmiş, ayrıca müşterisi çıktığı taktirde şirketin götüreceği atları Amerika'da satabileceğine dair bir izin de verilmiştir****. Ancak, şirketin bu vesileyle fazla sayıda ve kalitesiz at götürerek Osmanlı ülkesinde yetişen atların Amerika'da kötü tanınmasını önlemek için de Raci Efendi'den ihraç edeceği hayvanlarının tam sayısını taahhüt etmesi istenmiştir. Ayrıca, şirketin beraberinde gönderilecek olan iki süvari zabitinin yol ve Amerika'daki diğer tüm masraflarının şirket tarafından karşılanması gerektiği de bil-

*Raci Efendi'nin arizası ve Osmanlı At meydanı Programı için bkz. BOA, İ.HUS. 4/1310 Ra 141, 20 Rebiülevvel 1310 = 12 Ekim 1892.
**Raci Efendi'ye verilen irade için bkz. BOA, İ.HUS. 4/1310 Ra 141, 25 Rebiülevvel 1310 = 17 Ekim 1892.
***BOA, İ.HUS. 6/1310 Ca 061, 15 Rebiülâhir 1310 = 6 Kasım 1892.
****Ülkeden Arap at ihracının yasak olduğu hatırlanacak olursa, Hamidiye Şirketi'nin götüreceği atları satmasına izin verilmiş olması Raci Efendi'nin Babıali nezdinde oldukça güçlü bir desteğinin olduğunu göstermektedir.

dirilmiştir.*

Bunun üzerine Raci Efendi, Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderdiği taahüdnâmede, şirketin refakatine tayin olunacak iki zabitin İstanbul-Şikago gidiş dönüş ve sergi süresince bütün masraflarının şirket tarafından karşılanacağını taahhüt etmiş,** ihraç edeceği hayvanların sayılarını da tam olarak 40 at ile 8 hecin devesi olarak belirlemiştir.***

Ancak, Raci Efendi'nin bu taahütnâmesinin güvenilirliği, şirketteki konumunun belli olmaması nedeniyle Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından şüpheyle karşılanmış ve konunun araştırılması gerektiği bildirilmiştir.**** Ancak, Yıldız'dan 8 Aralık 1892 tarihinde Meclis-i Vükelâ kararının onaylandığı ikinci birirâde***** çıktığı gözönünde bulundurulacak olursa, Raci Efendi hakkında yapılan araştırmanın olumlu çıktığı ve Ticaret ve Nafia Nazırı tarafından dile getirilen bu şüphelerin ortadan kalktığı anlaşılıyor.

Osmanlı arşivinde Raci Efendi'nin şirketteki konumu ve şirketin ortakları ilgili bir belgeye rastlayamadık. Ancak, şirketin yöneticilerinden Beyrutlu gazeteci Halil Sarkis'in soyundan geldiğini söyleyen Joe Achcar'ın Sarkis'in Beyrut'ta yayımlamış olduğu Lisânü'l-Hâl gazetesi koleksiyonunda yapmış olduğu araştırmalara dayanan bir makalesi bu konuda oldukça değerli bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre resmen Ocak 1893'te Beyrut'ta kurulan Şirket-i Hamidiye'nin genel müdürü Halil Sarkis, genel müdür yardımcısı da Raci Efendi idi. Beyrutlu bir banker olan Necib Sursok ve Nakhle Bustros ise şirketin mali işlerinden sorumluydular (Achcar, 2008). Osmanlı Bankası'ndan Allan Ramsay ile bu girişime seksen bin dolar civarında bir yatırım yapan Beyrutlu tüccar Halil Bustani de ortaklar arasında yer alıyordu (The Levant Herald, March 27, 1893).

Osmanlı hipodromu konusunu ağırlıklı olarak Amerikan arşiv belgelerine dayalı olarak araştırmış olan Charles Craver'in bu belgelerinden aktardığı bilgilere göre II. Abdülhamit de gönderdiği şahsına ait atlarla bu girişimi bizzat desteklemiştir. Şikago gümrüğü amiri John M. Clark'ın dönemin Amerika Birleşik Devletleri Maliye Bakanı John G. Carlisle'e gönderdiği 17 Mayıs 1893 tarihli bir yazısında yer alan bir ifadeye göre Hamidiye Şirketi temsilcileri gümrük işlemleri sırasında, getirmiş oldukları atlar arasında Sultan'a ait iki atın da bulunduğunu beyan etmişlerdir. Dönemin Amerikan basınında****** da yer alan bu bilginin doğruluğunu Maliye Bakanı'nın 21 Haziran 1893 tarihinde Şikago gümrüğüne gönderdiği bir yazıda yer alan "Onlar Türkiye Sultanı'nın

*BOA, MV 72/26, 19 Rebiülâhir 1310 = 9 Kasım 1892.

**BOA, İ.HUS 6/1310 Ca 61, 3 Teşrinisâni 1308 = 15 Kasım 1892; Raci Efendi'nin bu taahhüdüne rağmen II. Abdülhamid, yabancı bir ülkede bulunacak olan iki Osmanlı zabitinin sefalet çekmelerinin uygun olmayacağı düşüncesiyle Amerika'da bulundukları müddete kendilerine ayrıca maaş ve harcırâh ödenmesini istemiştir. Bkz. BOA, BEO, 143/10671 3 Receb 1310 = 21 Ocak 1893; Bu zabitlere ödenecek maaş ve harcirâhlar konusundaki yazışmalar için bkz. BEO 163/12171, 10 Şaban 1310 = 27 Şubat 1893; 163/12171, 11 Şaban 1310 = 28 Şubat 1893.

***BOA, BEO 140/10426, 27 Cemâziyelâhir 1310 = 17 Ocak 1893; Fuar süresince Şikago'da yayımlanan Osmanlı gazetesi Musavver Şikago Sergisi bu sayıyı 40 at, dokuz hecin devesi olarak vermektedir. Bkz. Musavver Şikago Sergisi, (15 Teşrin-i Evvel 1893: 38); Hayvanları ve personeli taşıyan geminin New York limanına varışını haber olarak veren bir Amerikan gazetesinde ise bu sayı 40 at, 18 deve olarak yer almaktadır. The New York Times, (April 26 1893). Ayrıca, yine bir gazete haberine göre de götürülen hayvanlar arasında ceylanlar ve tazılar da yer alıyordu. The Levant Herald, (March, 27, 1893).

****BOA, İ.HUS 6/1310 Ca 61, 25 Rebiülâhir 1310 = 15 Kasım 1892.

*****Söz konusu irade için bkz. BOA, İ.HUS 6/1310 Ca 61, 18 Cemâziyelevvel 1310 = 8 Aralık 1892.

******The New York Times ın "Canlı Bir Doğu Gösterisi" başlığı altında verdiği haberde atların iki tanesinin Türk Sultanı'nın hediyesi olduğu belirtilmektedir. Bkz. The New York Times, (April 26 1893).

şahsi ahırından iki at ile desteklenmektedirler" ibaresi de teyit etmektedir. Ayrıca, Craver (1989) Sultan'ın şirketin beraberinde biri Asdikyan isimli Harputlu bir Ermeni, üç resmi temsilci göndermiş olmasının bilginin doğruluğunu güçlendirdiğini belirtmektedir. Bu temsilcilerden, diğer ikisi Hassa Ordusu Birinci Mızraklı Süvari alayından Yüzbaşı Tevfik ve Ahmet Sabit Beylerdi.*

Atların tedariki ve kalitesi konusunda Raci Efendi ile, Bâbıâli karşılıklı olarak verdikleri teminatlara uymuşlardır. Osmanlı hükümeti 24 Aralık 1892'de Suriye ve Beyrut vilâyetlerine gönderdiği yazılarla Raci Efendi'ye yardım edilmesi talimatını vermiş**, Raci Efendi de programında belirttiği gibi atların ve binicilerinin seçiminde oldukça titiz davranmıştır. Şirket tarafından gazetelere ilanlar verilerek ve 25-40 yaşları arasında alkol kullanmayan, kılıç ve cirit oyunlarında deneyimli biniciler aranmış; fuara götürülecek 40 at ise Havran, Şam, Akkâ ve Baalbek'ten getirilen 200 at arasından 15 Şubat 1893 tarihinde Beyrut yakınlarındaki bir alanda ve bölgenin Osmanlı ordusu kumandanının da hazır bulunduğu büyük bir kalabalığın önünde sınarak seçilmiştir (Achar 2008). Çoğu, seklavi cedran, küheyletü'l-acûz, maneki ve hamdani simri cinsinden olan bu değerli Arap atlarının büyük bir kısmının bedelini Halil Bustani karşılamıştı (Craver, 1989).

Atların belirlenmesinden sonra hayvanları, personeli ve sergide kullanılacak malzemeleri nakletmek üzere buharlı bir gemi kiralandı (The Levant Herald, March, 27, 1893). Beyrut limanından denize açılan Cynthiana adlı bu vapurun 274 yolcusunun çoğu 20 ile 35 yaşları arasındaki gençlerdi. Tamamı Osmanlı pasaportlu olan bu yolcular İmparatorluğ'un Beyrut, Hayfa, Cebel-i Lübnan, Şam, Nazaret, Baalbek ve Antakya gibi kentlerinden gelmişlerdi (Craver, 1989).

1893 Nisanı'nın sonlarına doğru New York Limanı'na varan gemi bir müddet bekletildikten sonra Şikago'ya hareket etmiş (The New York Times, April 26 1893) ve Şikago gümrüğünde yaşanan bazı sorunların çözülmesinin ardından da muhtemelen Hipodrom henüz hazır olmadığından, hayvanlar geçici olarak önce fuar alanı dışında bir yere yerleştirilmişlerdir. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra da Şirket-i Hami'ye personeli tarafından şehrin ana caddesinde yapılan parlak ve gürültülü bir geçit töreni ile Midway Pleasance'deki Hipodrom mahalline geçilmiştir.***

Gümrükte çıkan anlaşmazlıklar ve organizasyon hatalarına rağmen Şirket-i Hamidiye, Midway Pleasance'daki en iyi yerlerden birini elde etmişti (Craver 1989). Burası, Osmanlı Bankası'ndan Mr. Ramsay tarafından kiralanan yirmi beş bin seyirci kapasiteli Şikago Beyzbol kulübü sahasında yer alıyordu (The Levant Herald, March 27, 1893). Midway Pleasance'nin batı kapısından içeri girildiğinde üzerindeki Osmanlı sancakları ile göze çarpan bu alanın etrafı tahta perde ile çevrilmişti (Musavver Şikago Sergisi, 15 Teşrinievvel 1893). Midway'in görülmeye değer en önemli yeri olarak takdim edilen Osmanlı Hipodromunda Suriyeli Bedevilerin safkan Arap atları ile yaptıkları cirit gösterileri oldukça ilgi çekmiş ve fazla sayıda izleyici toplamıştır (Craver, 1989).

*BOA, BEO, 143/10671, 3 Receb 1310 = 21 Ocak 1893.

** BOA, BEO 127/9488, 4 Cemâziyelevvel 1310 = 24 Aralık 1892.

***Bu geçit törenin ayrıntılı bir tasviri için Bkz. Davenport (1901: 3-4); Chicago Tribune (June 18, 1893).

Şirket-i Hamidiye'nin İflası

Amerikalılar tarafından "Wild East Show" olarak adlandırılan gösteriler çekmiş oldukları büyük ilgiye rağmen Hamidiye şirketi finansal sorunlarla baş edememiş ve gösterdiği bütün çabalara rağmen iflas etmekten kurtulamamıştır. Aslında şirket için şansızlıklar daha Amerikan topraklarına ayak bastığı günden itibaren başlamıştı. Şirketin önüne getirdikleri mallar için 2000 dolarlık bir gümrük faturası konulmuştur. Bu meblağ 1893 yılı için oldukça yüksektir. Oysa daha önce W.A. Brown adlı bir gümrük şirketi Hamidiye Şirketi adına ABD Maliye Bakanlığı'na gönderdiği bir mektupta sergide teşhir maksadıyla ithal edilecek hayvanların gümrük vergisinden muaf olup olmayacağını sormuş, gelen cevapta hayvanların satılmamaları şartıyla gümrükten muaf olacağı belirtilmiştir. Bu resmi cevaba dayanarak gümrük vergisi için bütçesinde ayrıca bir meblağ ayırmadığı anlaşılan şirket, ABD Maliye Bakanlığı'na şikayetlerini bildirmiş ve benzeri bir organizasyon olan The British Horse Gurads için aynı uygulamanın yapılmadığından söz ederek bu çifte standardı protesto etmiştir. Ayrıca, şirket gümrük vergisini ödedikten sonra hayvanların yerleştirildikleri geçici mekanda bir yangın çıkmış atların yedisi ve develerin de üçü yangında kaybedilmiştir. Değerli at koşumları ile atların şecerelerinin kayıtlı olduğu belgeler de yangında kül olmuştur (Craver 1989).

Şikago Fuarı Osmanlı sergisi komiseri Hakkı Bey'in Ticaret ve Nafia Nezâreti'ne göndermiş olduğu mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla kontrol dışında gelişen bu olumsuz durumların yanı sıra ihmâl ve organizasyon hatalarından kaynaklanan sorunlar da şirketin iflasında önemli rol oynamıştır. Hakkı Bey'in gönderdiği 15 Mayıs 1893 tarihli bir mektupta at meydanı olarak düzenlenen alanın çamur içerisinde bulunduğu, zatürreye yakalanma tehlikesi altında bulunan Bedevilere kalacak yer temininde zorluk çekildiği, Yüzbaşı Tevfik ve Ahmet Sabit Beyler'in de Hakkı Bey'in kaldığı binada ikamet ettikleri belirtilmektedir. Şirket, taahhütlerini yerine getirmekte gevşek davranıyordu. İki süvari subayı ile Bedevilerin iaşelerini temin etme işi Hakkı Bey'in omuzlarına binmişti. Hakkı Bey, buna rağmen 17 Ekim 1893 tarihli mektubunda taahhütlerini yerine getirmeyen bu şirket hakkında yasal işlemler yapmanın Devlet-i Aliyye'nin şanına yakışmayacağını, iki Osmanlı süvari zabitinin de geri gönderilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması gerektiğinden bahsediyordu.*

26 Ekim 1311 tarihli mektubunda şirketin mali durumunun önceki mektubunda bildirmiş olduğu duruma göre düzelmekte olduğunu yazan Hakkı Bey şirketin borçlarını tasfiye edebileceği hususunda ümitli olduğundan bahsetmektedir. Şirket süvarilerinden bir kısmını St. Louis ve Kanada'ya gösteriler yapmak üzere göndermiş, bu da borçlarının bir kısmının tasfiyesinde yardımcı olmuştu. Ayrıca, şirket idarecileri serginin bitiminden sonra da Amerika'nın başka bölgelerinde gösteriler düzenleyerek sermayeyi kurtarmayı tasarlıyorlardı. Ancak, şirketin faaliyetleri artık fuar kapsamı dışına çıkarak mahiyet değiştirdiğinden ve hizmetinde de Müslüman bedevi kalmadığından "Şirket-i Hamidiye"

*BOA, İ.TNF., 3/23 Za 1310, = 15 Mayıs 1893'den aktaran Deringil (2002:165); Bu konu hakkında ayrıca bkz. Şafak (2003: 163) ve BOA, Y.A.HUS 281/64, 24 Rebiülevvel 1311 = 4 Ekim 1893.

ismini bundan sonra kullanmaması için kendilerine resmi tebligat yapılması gerekiyordu. Padişahın askerlerinin de bundan böyle seyyar gösteriler düzenleyecek olan bu şirketle artık ilişkisinin bulunması uygun olmayacaktı. Bu yüzden Yüzbaşı Tevfik ve Sabit Beyler kendisi ile birlikte İstanbul'a döneceklerdi.*

Ancak, Hakkı Bey tarafından çizilen bu ümit verici tablo şirketin durumunu düzeltmesi için yeterli olamamıştır. Şirket-i Hamidiye nihayetinde iflas etmiştir. Atların yirmi sekizi 4 Ocak 1894'te düzenlenen bir açık artırma ile maliyetlerinin oldukça altında fiyatlarla satılmışlar, geriye kalan atların da akıbetleri meçhul kalmıştır (Craver 1989).** Bununla birlikte Bedeviler çadırlarını söküp evlerine döndükten sonra her şey bitmemiş, Şikago'ya götürdükleri soylu Arap atları Amerika'daki Arap atı yetiştiriciliğinin bir bölümü için başlangıç teşkil etmiştir. Onların kanı bugün Amerika'da mevcut neredeyse bütün soylu Arap atlarının damarlarında dolaşmaya devam etmektedir (Craver,1989).

Sonuç

1893 Şikago Fuarı'ndaki Osmanlı sergisinin ticari kısmını teşkil eden Türk köyü daha ziyade egzotik şark hayatının sunulduğu bir sergi olmuştur. İmparatorluğun Hıristiyan Arap tebasına mensup girişimciler tarafından kurulan Osmanlı hipodromu da aynı tema ile gösterilerini icra etmiştir. Osmanlı hükümetinin İmparatorluktan Arap atı ihracının yasak olduğu bir dönemde Şirket-i Hamidiye'ye at ihraç etme ve bu atları Amerika'da satma gibi bir ayrıcalık tanıdığı göz önünde bulundurulacak olursa bu teşebbüsün yeterli resmi desteğe sahip olduğu söylenebilir. Osmanlı at meydanındaki gösterilerin oldukça fazla ilgi çekmiş olmasına rağmen, şirket Amerikan gümrüğünde yaşanan finansal sorunlar ve organizasyon hatalarından kaynaklanan aksaklıklar yüzünden nihayetinde iflas etmiştir.

*BOA, BEO 315/23586, 16 Rebiülâhir 1311 = 26 Ekim 1893; İki zabitin Hakkı Bey ile birlikte İstanbul'a hareket etmeleri ve şirket'in "Şirket-i Hamidiye" ünvanını kullanmasının yasaklanması hususunda Ticâret ve Nafia Nezareti ile Bâbıâli arasındaki yazışmalar için bkz. BOA, BEO 315/23586, 6 Cemâziyelevvel 1311 = 18 Kasım 1893; BOA, BEO 315 / 23586, 11 Cemâziyelevvel 1311 = 20 Kasım 1893.

**Bu atların önemli bir kısmını Amerika'daki ilk Arap atı yetiştiricilerinden Homer Davenport satın almıştır (Davis, 2007: 139).

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâbıâli Evrak Odası (BEO): 20/1439; 26/1878; 90/6718; 99/7381; 27/9488; 40/10426; 143/10671; 163/12171; 315/23586.

İrade Husûsî (İ.HUS.): 4/1310 Ra 141; 6/1310 Ca 061.

İrade Ticaret ve Nafia (İ.TNF.):3/23 Za 1310.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV): 72/26.

Sadâret Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS): 281/64.

Kitap ve Makaleler

Achcar, Joe (2008), "Khalil Sarkis and The Hamidie Society", http://daughterofthewind.org/khalil-sarkis-and-the-hamidie-society/

Alkan, A. Turan (1997), *Sıradışı Bir Jön Türk: Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları,* İstanbul, İletişim Yay.

Bagder, R. Reid (1979), *The Great American Fair; The World's Columbian Exposition and American Culture*, Chicago, Nelson Hall.

Badger, R. Reid (1990), "Chicago 1893 World's Columbian Exposition" *Historical Dictionary of World's Fairs and Expositions, 1851-1988. Ed.John E. Findling*, New York, Greenwood Press , s.122-132.

Bancroft, Hubert Howe (1893), *The Book of Fair*, Chicago, The Bancroft Company.

Craver, Charles ve Craver Jeanna (1989) Horses of the White City, http://ambararabians.com/articles/WhiteCityI.shtml

Çelik, Zeynep (2004), *Şarkın Sergilenişi: 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi,* Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Tarih Vakfı Yay.

Davenport, Homer (1909), *My Quest of the Arabian Horse,* New York, B. W. Dodge and Company.

Davis, Beverley (2007), "Timeline of the Development of Horse", *Sino-Platonic Papers*, No: 177, s. 2-164,

http://www.sino-platonic.org/complete/spp177_horses.pdf.

Davis, Eric (2002), "Representations of the Middle East at American World Fairs 1876-1904," *The United States and the Middle East: Cultural Encounters,* New Haven , s. 342-381.

Deringil, Selim (2002), *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. G.Ç. Güven, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Erhan, Çağrı (2003), "Colombus Uluslararası Dünya Sergisi: ABD'nin İlk Gövde Gösterisi", *Popüler Tarih*, S. 37, s. 26-31.

Findling, John E. (1994), *Chicago's Great World's Fairs,* Manchester Manchester University Press.

Germaner, Semra (1991). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları". *Tarih ve Toplum*, C. 6, S. 95, s. 33-40.

Hobsbawm,Eric (2003), *Sermaye Çağı*, Çev. Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.
Kazgan, Haydar (1984), "1893 Şikago Sergisinde Osmanlı Pavyonu", *Ekonomide Diyalog*, C. 9, S. 2, s. 63-65.
Nazır, Bayram (2009), "Dersaadet Ticaret Odası ve Uluslararası Sergiler", *History Studies*, S.1, s. 179-196.
Muccigrosso, Robert (1993), *Celebrating The New World: Chicago's Columbian Exposition of 1893*, Chicago, Ivan R. Dee.
Musavver Şikago Sergisi (1893), Chicago, J.B. Campbell & Co.
Nevins, Allan ve C. H. Steele (2005), *ABD Tarihi,* Çev. Halil İnalcık, Ankara, Doğu Batı Yay.
Önsoy, Rıfat (1983), Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi), *Belleten*, C. XLVII, S.185, s. 195-235.
Rydell, Robert W, *All the World 's a Fair*, The University of Chicago Press, Chicago,1987.
Sarıkaya, Cafer (2006), "1893 Şikago Sergisi'nde Osmanlı Tiyatrosu", *Toplumsal Tarih*. S. 147, s. 66-72.
Sevinç, Gülsen ve Ayşe Fazlıoğlu (2000), "Turkish Participatıon to 1893 Chicago Exposition", *Turkish Yearbook International Relations*, S. 31, s. 21-30.
Sevinç, Gülsen ve Ayşe Fazlıoğlu, (2001) "1893 Şikago Sergisi'nde Osmanlılar", *Toplumsal Tarih.* C. 16, S. 92, s. 6-9.
Şafak, Nurdan (2003), *Osmanlı-Amerikan İlişkileri,* İstanbul, OSAV Yay.
Yıldız, Gültekin (2001), "Ottoman Participation in World's Columbian Exposition (Chicago-1893)", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 9, s.131-166.

Özet

1893 Şikago Dünya Fuarı'nda Osmanlı Hipodrumu ve Şirket-i Hamidiye

Bu çalışmada 1893 Şikago Dünya Fuarı'ndaki Osmanlı sergisinin bir bölümünü teşkil eden Osmanlı hipodromu konusu incelenmeye çalışılmıştır. Osmanlı hipodromunu organize eden Şirket-i Hamidiye Suriyeli Maruni müteşebbisler tarafından kurulmuş ve bizzat II. Abdülhamit ile Bâb-ı Âlî tarafından resmen desteklenmiştir. Osmanlı hipodromunda Arap atları ile sergilenen gösteriler büyük ilgi çekmesine rağmen şirket, organizasyon hataları ve finansal sorunlar sebebiyle iflas etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şikago Dünya Fuarı, Osmanlı At Meydanı, Şirket-i Hamidiye, II. Abdülhamid, Arap Atları,

Abstract

Ottoman Hippodrome and Hamidian Company in the 1893 Chicago World's Fair

The topic of Ottoman hippodrome which was a part of Ottoman exposition in the 1893 Chicago World's Fair is tried to be researched in this article. The Company which organised the Ottoman hippodrome was established by Maronite entrepreneurs from Syria and was supported officially by Sultan Abdulhamid II and Ottoman government. Although the shows, performed by Arabian horses in the Ottoman hippodrome attracted a great attention, the company went bancrup because of organisation faults and financial poblems.

Keywords: Chicago World's Columbian Exposition, Ottoman Hippodrome, Hamidian Company, Abdulhamid II, Arabian Horses,